

Мистецькі біографії

ІРИНА ВЛАСЕНКО

СИМОН

Харків
«ФОЛІО»
2023

БЕЗ БАТЬКА, ТА З ДІДОМ

В мене була лиш мати,
Та був іще сивий дід,—
Нікому не мовив «тату»
І вірив, що так і слід.

Василь Симоненко

— Вжик, вжик, вжик! — свистить у повітрі гілка верби.

Летить городами скажена коза з Васильком на спині, високо вибрикує, метляючи головою, рогами намагається зачепити шаленця, який осідлав її й поганяє.

— Гей! Гей, стара! А ну, вперед! — кричить бешкетник і жарить козу лозиною по боках.

Вона голосно обурюється, вперед сунути не хоче, і вершник сердиться на весь світ, бо йому конче потрібно навчити стару шкапу ходити під сідлом. Тепер йому в п'ятий клас до Єнківської семирічки доводиться простувати пішки, а це понад п'ять кілометрів. Верхи-то зручніше.

От тільки коза Білка на таке господарське свавілля не підписувалася і всіма копитами чинить опір.

— Що ж ти, збитошнику, тварину калічиш? — кричить з-за плоту сусідка. — От я тобі! А ну, геть з мого городу, пострибун!

Вона хапає мантачку й, розмахуючи нею, наче шаблею, кидається у бій за свої потоптані буряки.

Василь прудко зіскакує з кози й дає драла в бік Удаю. Хлопці давно його чекають. Троюрідні брати Олексій та Льончик Щербані, Андрій Тур, Гришко Симоненко. Сьогодні Симон має показати їм «аса». Бо давно вже мріє стати льотчиком, ще з війни, коли взнав, що й батько його, Андрій, теж льотчик. Біжить і бурмоче собі під ніс:

Я маленький льотчик,
Я зроблю літак,
Полечу до Сталіна,
Скажу йому так...

Раптом перечіпається, падає, мигцем підводиться і як ніде нічого бурмотить далі:

Я маленький льотчик,
Я зробив літак
І на нім літатиму,
Як Коккінак.

Тато бачився сміливим і гарним. І хоч листів не писав ні матері Василька Ганні, ні сину, та все-таки до болю в очах часом вдивлявся малий у далину. Виглядав його, чекав жадібно, вірячи, що той от-от повернеться. Бо ж усі батьки вже повернулися з фронту, подарунків навезли, хлібу й пряників, великих цукрових бабок. Андрійку он чоботи батько справив зі справжніми металевими підковами, як в дорослого.

З одного боку й без батька непогано, можна без дозволу на річку бігати, вдавати із себе пілота й літати, вчепившись за вершечок верби. Можна плавати й пірнати досхочу, шукаючи бочки із золотом у ямі Бибиха на дні Удаю, а то на сусідській вишні ягоди рвати й радіти, що блідий від злості сусід, який свариться на тебе, не твій батько. Певно, якби тато у Василька був, діставалося б шибенику широким армійським ременем по сідницях, як то бувало показували йому товариші наслідки батькового виховання.

— Тобі, Симоне, пощастило, тебе ніхто по сраці не б'є!

«Може, й пощастило...» — думає Василь. Аж іноді так щось всередині защемить. Чи то заздрість до інших, чи то болісне усвідомлення своєї самоти й непотрібності... Особливо, коли бачить, як веде його товариша за руку батько. У кіно, чи в магазин, чи просто по селі. І так болісно відбивається у серці відсутність того, кого він любить, попри все, і кого так палко бажає дочекатися. «Ну, нехай би смикнув за вухо, хай нагрімав би раз чи два, — все одно він би тата слухав і ловив би його слова...»¹

— Стій, малий, куди знову летиш? — чує Василь голос старого сусіда — одноокого діда.

Його побоюються: похмурий, строгий такий, може й не старий, але вигляд має, наче дід. Повернувся з війни важко

¹ В. Симоненко. Кривда.

зраненим і застав порожню домовку. Ніхто вже не чекав: сини на фронті загинули, дружина померла від горя.

Самотньо й марудно сусіду, от він і каже:

— От ти тут, Василю, бешкетуєш, єдину козу на все село псуєш, а вдома тебе батько чекає... — і лукаво так посміхається.

Тільки не бачить Василь того лукавства. Почувши про батька, розвертається на одній п'ятці й прожогом біжить додому. Ні, не біжить. Летить на крилах. І такий щасливий, такий радісний щем відчуває у грудях, нарешті дочекавшись того, до кого так прагне.

Долетів, розчохнув двері, глядь — а там мама сама, щось пораяється біля печі. Оглянулася збентежено й здивовано.

— Ти чого, Васильку, такий захеканий?

— Дядько кажуть, приїхав тато, тільки чому ж його нема? — кинувся у кімнату, позаглядав скрізь.

Мати розгублено дивиться на сина й не знає, що сказати. Вона й сама чекає не дочекається, коли ж її красень Андрій повернеться додому. Та, кажуть, в нього тепер нова сім'я і повертатися він не збирається...

Нарешті усвідомивши, що одноокий дід обдурич його, Василько кидається з хати й біжить кудись, не видячи білого світу. Десь у коноплях проплакав весь залишок дня. Гірке усвідомлення самотності й людської нищості вперше вдаряє його навідліг, застрягає десь глибоко у серці.

Він ніколи не зможе простити татові цю зраду. Згодом, коли Василь і сам вже стане батьком, його постарілий тато приїде до сина в гості в місто. Чи то в надії залишитися тут, чи то очікуючи привіту. Василь прийме його, пригостить як належить. А вранці відкриє перед батьком двері й скаже:

— А тепер, батьку, будьте здорові. Ви пізно прийшли до мене. Я в дитинстві виглядав вас кожної днини...

Тієї ночі, коли сусід скоїв таку капость, Василько пробрався у його двір і кинув у вікно камінь. Він помстився за свою кривду.

Може, саме відтоді Василя не полишало відчуття справедливості. Йому завжди хотілося триматися правди, навіть тоді, коли це загрожувало його кар'єрі або навіть життю.

То в ньому від діда Федора, який і замінив хлопцю батька-втікача. Як то кажуть, лихо не без добра. От якби повернувся до Ганни Андрій, чи зміг би він стати для Василя тим непереможним моральним авторитетом, яким став Федір Трохимович Щербань. Чи зміг би він так потужно вплинути на формування особистості й світогляду майбутнього поета? Навряд чи...

Зате Федір Щербань, і правда, зачепив душу, наче запалив бікфордів шнур, щоб вибухнув той динаміт, який накопичився в голові й серці хлопця, і освітив яскравим спалахом все його коротке життя.

Дід був грамотний, хоч і закінчив лише парафіяльну школу, та займався самоосвітою. Не тільки газети, а ще й книжки читав. І онука підсадив на те читання.

Люди поважали діда, радилися з ним, спілкувалися на розумні теми. А то, бувало, прийде поважний суддя аж із Тарандинців, і тільки для того, щоб погомоніти про те, про се. Та як почнуть вони з дідом сперечатися та розумними словами сипати. Аж гай гуде! Василько сховається за завіскою на печі й слухає.

Спочатку мало що розумів, та потроху втягувався. А головне, зметикував, що дід його ох який непростий. І навіть такі поважні люди не цураються бесідувати з ним, простим комірником і писарем сільської ради, бо ж дід іноді такі цікаві думки закидає, суддя аж крикає від подиву. Якось вони пів дня сперечалися про історію утворення Пруссії. Аж і малому цікаво стало, що то за Пруссія така.

Коли суддя пішов, він до діда пристав.

— Діду, а що то за Пруссія? Німеччина?

— Ну, як тобі сказати... І так, і не зовсім... — задумався дід, міркуючи, як би то зрозуміліше пояснити онукові, як створюються імперії, і як вони потім руйнуються. — Останній, тридцять сьомий великий магістр Тевтонського ордену (це такий лицарський орден Римо-католицької церкви). Так от, його останній магістр Альбрехт Бранденбурзький вирішив стати правителем. І перетворив Тевтонський орден на герцогство Пруссія. Потім герцогство стало королівством. І впродовж століть Пруссією правили Гогенцоллерни — династія німецьких королів, які розширили її розмір за допомогою добре організованої армії.

— За допомогою армії, тобто воєн?

— Так, ти кмітливий, Гогенцоллерни захоплювали нові землі й конкурували за владу з іншою європейською династією — Габсбургів. Коли канцлером Пруссії став Отто Бісмарк, королівство Пруссія перемогло Австрію, Францію й у 1871 році оголосило пруського короля Вільгельма I імператором Німецької імперії. Так Пруссія фактично з'єднала розрізнені німецькі землі й відновила Німецьку імперію. Це був Другий рейх.

— Рейх? — в очах онука спалахує страх, він згадує війну.

— Рейх у перекладі — імперія.

— А та Німеччина, з якою воював Радянський Союз, теж імперія?

— Так, фашистська Німеччина — це Третій рейх, після Першої світової війни Другий рейх, заснований Пруссією, розпався, а Гітлер його відновив. Третій рейх теж імперія. І вона теж розвалилася. Усі імперії розвалюються рано чи пізно. А Пруссія взагалі зникла з мапи світу як держава.

— Цікаво... — мовить Василько, хоча йому не дуже зрозумілі політичні та історичні тонкощі, і як це могло взагалі статися, що держава, яка створила імперію, сама зникла. Але йому зрозуміло інше: імперія — це не добре.

Згодом дорослому вже Василю Симоненку відкриється ще одна величезна таємниця, про яку дід у дитинстві не розповідав. Таємниця про те, що Радянський Союз — «союз нерушимий республик свободных» — теж імперія. І немає в ньому свободи ні для республік, ні для радянських громадян, ні для журналістів, ні для поетів, хай там як не співалося про загальне щастя у бравурних хвалебних здравицях.

Однак у дитинстві Василько ще дуже далекий від політики. Він тільки відчуває її наслідки. Вони в смаку юшки з лободи й хліба з жолудів. І в постійному голоді, якого, здається, ніколи не втамувати.

Тільки почав усвідомлювати себе, почалась війна. Перші враження дитинства — мобілізація, обстріли, похоронки, сльози, страх, заборони. Рівно два роки німці були у Біївцях. Дев'ятнадцятого вересня 1941 року вступили в село, і 19 вересня 1943 року їх вигнали.

Його дитинство минуло на тлі війни й повоєнної руїни. У сорок другому при німцях пішов у перший клас, бідував разом з усіма, майже не мав справжнього дитинства, бо доводилось допомагати дорослим. Хоч діти завжди залишаються дітьми, в ігри грають, якщо випадає така можливість, але в них тоді навіть ігри були особливими. Переважно у «війну».

Життя грало з ними у свої страшні дорослі ігри: ворожі літаки над головою, гучномовець на стовпі, всюди залишені набої, патрони, гранати. Невже хлопці обійдуть їх стороною: Гриша Симоненко прикопав у садочку диски від автоматів, Льоня десь здобув ящик патронів, теж від матері приховав. От тільки автоматів немає. Дід Симоненко на покосі знайшов було один, та десь прикрив.

— Раптом доведеться відстрілюватися від ворога. І не буде вистачати нашим «патронів», — звітує перед хлопцями Льончик. — А тут ми вийдемо та скажемо: «Товариші бійці, ось вам патрони!» І воїни кинуться і переможуть усіх.

Льончик з Васильком часто обговорювали цей момент, уявляли собі, як то буде. Дитяча фантазія ніяк не наверхтала до мирних картинок.

Найцікавіше у Василя вийшло. В їхній клуні ще під час окупації часто переховувалися партизани. От у стрісі й залишили після себе справжній скарб: наган і гвинтівку! Коли Василь показав їх хлопцям, ті від заздрощів роти роззявили. Одразу вирішили випробувати зброю й, не зговорюючись, подалися до болота.

Перестрілка на околиці села неабияк злякала мешканців. Думали знову німці. Та дід Федір виявив відсутність онука, побачив розметану стріху клуні й здогадався, хто то «воює». Шмаркатих партизанів швидко зловили, ременем відшмагали, на замок посадили. Звісно, усю зброю довелося здати.

Однак від мрії стати льотчиком Василько не відмовився, навіть тоді, коли узнав, що батько його ніякий не льотчик.

Готувалися до «польотів» на річці, щоб приземлюватися не жорстко. Нахилили до землі гнучку вербу на березі, «пілот» хапався за гілку на вершечку, потім відпускали, і разом з деревом летів у бік води. Одного разу, щоправда, посадка виявилася «жорсткою», бо «пілот» до води не долетів, а впав

на мокрий пісок, відбивши собі всі нутроці. Кілька днів тоді Василько хворів і з ліжка не вставав. Страшенно перелякав матір і діда.

Вони трусулися над ним. Оберігали як могли. Тільки від голоду сорок сьомого вберегти, виявилось, не так просто. Ганні з сином пощастило, її батько працював у сільраді комірником і писарем. І це давало йому можливість іноді зловживати службовим становищем, щоб допомогти родині вижити. Звісно, він не афішував цього, але Василько з Ганною мали хоч якусь їжу тоді, коли посуха, розруха й непомірні податки, які треба було сплачувати за кожне дерево, курку й поросля, знищували українців цілими родинами.

Того року в селі зрубали майже всі плодові дерева, забили майже всю худобу. Дивом вціліла стара коза Білка, яка навіть і не підозрювала як їй пощастило. Проте й коза дуже швидко пішла під ніж, ще до того, як з'їли в селі всіх собак, котів, горобців і щурів.

Тоді ще діяв сталінський «Закон про п'ять колосків», загрожуючи таборами навіть дітям, які знаходили зерно на стерні. Проте, дякувати Богу і недолугим начальникам, учням дозволяли збирати жолуді. Радянська влада оголосила програму відновлення лісів. Діти чіпляли на себе полотняні торби, йшли в ліс і наповнювали їх плодами дуба. Потім саджали дубові плантації. А частину жолудів несли додому. Радянська влада й не здогадувалась, що їх можна їсти... А то й про жолуді закон видала б.

— Колись наші пращури робили хліб із жолудів, — сказав дід. — Маємо спробувати й ми, щоб відродити традиції.

— А як же ж його готувати? — питає Ганна.

— Воно ж гірке! — завважує онук, бо давно вже спробував на смак.

— Гадаю, жолуді треба спочатку вимочити, як оті грузді, щоб гіркота з них вийшла. А потім висушити на печі й змолоти. Можемо спробувати, — запропонував дід.

Відтоді Щербані чи не перші в селі почали пекти жолудевий хліб. Він справді був гіркуватим на смак, однак хоч щось. Іноді дід примудрявся приносити якусь зменшу зерно з току, де воно гнило під дощем. Або кілька зерен кукурудзи.

Мати ретельно розмелювала дорогоцінні зернини й робила напівпрозору юшку, яка хоч якось втамовувала болюче почуття голоду.

— Навіть при німцях ми ніколи так не голодували, — казала вона.

— Тоді в нас і корова була! — додавав Василько.

Він добре пам'ятає, як у сорок другому разом із хлопцями ховався в очереті й стеріг там свою корівку, щоб німці не забрали. Бо Чубра була чи не єдиною їхньою годувальницею в часи окупації.

У голодному сорок сьомому корови вже не було. А коза мала вигляд такої шкапи, що її навіть податком не обклали, мати тримала її з жалю, молока майже не було. Зарізали Білку. Василько плакав. Не тому, що тепер не міг їздити на ній у сусіднє село до школи, а тому, що любив тварин. Любив природу та цей не завжди радісний світ, бо не знав іншого. Хай там як, світ дивував і спонукав до досліджень. У тому й дідусь допомагав.

— А чому, діду, наша гора називається Лисак? — пристає допитливий онук.

— Гора Лисак колись мала зовсім іншу назву, — охоче відгукується дід Федір.

— Яку ж то? — вмощується поруч Василько. Він обожнює розмови з дідом, коли поволі починаючи, дідусь наче розгортає перед здивованим хлопчиком берестяний сувій, на якому виписані чудернацькі історії сивої давнини.

Про скіфів і половців, про гетьманщину, хоробрих козаків і відчайдушних гайдамаків, про революцію і Першу світову війну, про Січових стрільців та страшний голодомор, коли Василька ще й не було.

Жадібно всотує хлопець історії, про які не розказують у школі й не написано в жодному підручнику. А в діда пам'ять добра, вона як той літопис, де все важливе занотовано, закарбовано й записано на умовному сувої. Тільки вуха розкрий і слухай.

От Василь і слухає...

— Колись Лисак-гора Костелом називалась, бо стояв на горі католицький храм. Подейкують, у горі закопані скарби...

— Скарби? — у Василька розгоряються очі. — Які то скарби?

— Ніхто точно не знає, то таємниця. За легендою, шведи закопали там золотого коня. Та, кажуть, скарби ті ніхто взяти не може, бо вони зачаровані... — дід знижує голос та уважно дивиться на онука, вивчаючи його реакцію.

Васильку не дуже-то цікаві ті скарби, його вабить таємниця. Таємниця — це те, що можна тлумачити по-своєму, як заманеться фантазії. Він любить фантазувати, змінювати дійсність за своїм бажанням. Любить те відчуття свободи, яке буває, коли відпускаєш уяву й вона летить, наче птиця над звивистим Удаєм та Лисак-горою, над Біївцями, за якими десь там далеко невідомий і прекрасний світ.

Василя так і тягне в той світ, побачити, зрозуміти, відчутти...

Згодом він напише про діда: «Ми йдемо через сінокіс, і темніє над нами небо, і дзвенить земля на тисячу ладів, і я слухаю. Слухаю небо, і слухаю землю, і слухаю дідову мову. І в серце моє вливається якась незрима сила, що на віки вічні прив'яже мене до цієї землі, до співучої тихої мови»¹.

Згодом Василь дізнається, що під час війни його дід, відаючи про всі броди-переброди на болотах біля Удаю, не раз допомагав партизанам переправлятися у безпечне місце, від поліційних переслідувань ховав по очеретах утікачів-полонених, підтримував удовиць з малими дітьми, «а фашистських запродавців так зневажав, що при зустрічі з ними одвертався»².

З онуком же розмовляв про своє. Діду цікава історія. Він знає безліч пісень та оповідок про старі часи й ніби укорінює Василька в ту минувшину, щоб не улетів, тримався, впізнавав «своє».

І ті пісні та історії прості й водночас гарячі, такі, що нехитрими, невигадивими словами запалюють щось всередині. Тоді оживають картинки, стають реальними червоні жупани, які миготять на Дніпровській кручі, і

«Байда стріляє в султана, підвішений за ребро,
і грізні полки Богдана шляхетську орду женуть,

¹ В. Симоненко. Дума про діда.

² М. Сом. З матір'ю на самоті. — К.: Смолоскип, 2005. — с. 21.

а з півночі десь за бураном на поміч стрільці ідуть.
Несуться зі свистом-гуком богунці у всі кінці...
І я затискаю руку, мов шабля у тій руці»¹.

Що ще може передати онуку справжній глибинний патріот свого народу? Він не закінчував університетів, не мав можливості спілкуватися з великими людьми, але знав більше багатьох впливових владолюбців, які вважали себе господарями цієї землі. Федір Трохимович не просто замінив Василькові батька, він став його духовним і моральним учителем, може, і сам того не усвідомлюючи.

Коли у тисячу дев'ятсот п'ятдесят дев'ятому році діда не стало, ніби впала ціла епоха в житті Василя. Він раптом зрозумів свою відповідальність за те, що йому передав Федір Трохимович. Обов'язок онука тепер — нести далі дідову правду до людей.

«Він старів на моїх очах, і йому здавалося, що сила його і навіть саме життя його переливаються в мене, бо не було в діда синів — покосили їх пошесті та кулі...

— Безсмертячко ти моє кирпате, — шепотів дід, коли я заєднав під музику його слів.

То були дуже гарні слова, бо поганих дід не говорив мені.

Я часто ображав і кривдив діда то своєю нетямучістю, то жорстоким дитячим егоїзмом. Але дід великодушно пробачав мені, як уміють пробачати великі люди. А дід був великим і простотою своєю, і тим, що не канючив од життя більше, ніж заслужив»².

При в'їзді до Біївців ліворуч — горби, праворуч — степ аж до Удаю. Попереду — урочище легендарного козака Бія, трохи ліворуч — гора Лисак, на якій ховали перших у тих краях легендарних козаків. Чи не про той таємничий скарб у горі розказував колись дід? Там же поховано й Федора Трохимовича Щербаня, який був для онука тим найбільшим людським скарбом, який не кожному дістається.

Усе своє коротке життя Василь намагався бути схожим на свого справжнього батька — діда.

¹ В. Симоненко. З дитинства.

² В. Симоненко. Дума про діда.

ОДИНОКА МАТІР

Нехай духовні покидьки
Й заброди
Байстрям, безбатченком
Назвуть твоє дитя,
Найтяжчий злочин —
Вкрасти у народу
Тобі довірене життя.

Василь Симоненко

— Мамо, а Грицько Симоненко — то мій брат? — питає у матері Василь.

Ганна, заскочена за роботою, не одразу знаходить відповідь.

— А чому питаєш?

— Бо нас усі байстрюками називають і безбатченками. То брат?

Ганні важко говорити на цю тему. Їй хотілося б втішити сина, збрехати про гарного, чесного і благородного чоловіка, який одружився з нею, а потім у них народилася дитина. Як у всіх...

Та в Ганни з Андрієм не було як у всіх. Вони обоє незвичайні. Розумні, красиві. Вона низенька, білява, синьоока, весь час на сільській сцені, то співає, то Наталку Полтавку грає у виставі, а то, як циганка Аза, танцює. Запальна, весела, а яка ж гарна! Не один хлопець до неї клинці підбивав та під парканом стояв, чекаючи, коли вийде. Та гордовита красуня всім гарбуза викочувала.

Один навіть за того гарбуза жорстоко їй помстився. Після школи ще юнкою вступила Ганна до Лубенського інституту народної освіти. І вже почала навчатися, а тут на її шляху став односелець Іван Перелай, теж студент. Так закохався у Ганну, що неодмінно занадівся взяти її собі за дружину. Настирливо залицявся, переслідував. Вона відмовляла. Тоді Перелай

вирішив за будь-яку ціну провчити непокірну красуню й домогтися виключення її з інституту. А допомогли йому далекі предки Щербанів.

То не було секретом і часто переказувалося, як сімейна легенда, мовляв, за добру службу козака Щербаня вшанували царською грамотою, яка давала йому і його нащадкам дворянські права. Козацька родина ніколи не прагнула до дворянства, бо воліла працювати на своїй землі у вільному козацтві. Тож грамота десь загубилася. Про неї майже забули. А тут негідник згадав, і вигулькнуло. Ну як дозволити колишній дворянці навчатися у радянському педагогічному інституті? А ще ж у пригоді стала біографія Федора Трохимовича, не така вже й «правильна», бо колись воював молодий Щербань у війську Симона Петлюри проти більшовиків. О! То це зовсім неподобство якесь! «У навчанні відмовити! З інституту відрахувати!» — швидкий вердикт поставив хрест на заповітних мріях Ганни стати вчителькою. Однак Івану Перелаю вона так і не віддалася.

Чекала свого, єдиного, «особливого». І знайшла на свою голову.

Зовні Андрій — яскрава їй протилежність — чорнявий і статний, але теж вродливий і талановитий. Із сусіднього села Новаки. Часто перетиналися вони у своїх творчих активностях, познайомилися. Ганна впізнала тонку творчу натуру й закохалася до нестями.

Те фатальне для неї кохання несла все життя як хрест, хоч і розуміла, що ніколи не з'єднає її доля з цим чоловіком. Та все одно берегла йому вірність. Ніхто інший не міг перевершити її Андрія ні вродою, ні жвавим і веселим характером, ні легковажливістю й брехливістю, про яку дівчина невдовзі дізналася.

Виявляється, палкий коханий одночасно залицявся одразу до двох дівчат у їхньому селі: до Марії Вобли й до Ганни Щербань. Обидвох залишив при надії. Та ще й гроші просив то в одній, то в другій, щоб відкупилася від суперниці й щоб він одружився саме з нею.

Повірили, повірили, і більше нічого... Точніше, обидві майже одночасно народили хлопчиків: Марія — Григорія, Ганна — Василя. Обом Андрій дав своє прізвище, признавши їй пообіцявши матерям офіційно оформлений шлюб.

Бідні дівчата! Той Дон Жуан — сільський учитель, учасник місцевого драмгуртка, продавець у магазині, який весь час їздить по селлах, заводить нові знайомства, щедро згодовував їм обіцянки про те, що от-от наведе лад у своїх справах і переїде до них жити. Тільки не уточнював, до обох одразу чи по черзі. Вони старанно чекали й намагалися сподобатися можливому чоловікові й реальному батькові їхніх синів. А він тим часом десь тинявся і відшукував собі нових розваг і задоволень. Така карколомна жіноча вдача: завжди шукати виправдань і вірити, що розпутний чоловік нарешті стане людиною. Не пощастило!

Довго ще Андрій Леонтійович Симоненко морочив обом дівчатам голови, а його сини чекали, коли він остаточно повернеться, бо ж іноді дражнив їх своєю короткою присутністю: тримав синочків на руках, милувався, бавився, нахвалював, наче приручав до себе. А потім, як мінливий вітер, кудись зникав!

Та одного разу, заявившись до Ганни Щербань на побачення, поцілував замок. Ганна рішуче грюкнула дверима перед його носом і заявила: «Більше не приїзди, я сама виховую сина!»

Так почалася її усвідомлена самотність. Гірка доля матері-одиначки, яку в селі тільки лінивий не обізвав поганим словом. Дивно влаштовані люди, вони завжди шукають слабку ланку в міцному ланцюгу своїх усталених стереотипів.

Чи торкалося те сина? Чи знав він правду про свого батька?

Звісно, торкалося. Не раз чув Василько зневажливі слова на адресу своєї мами та й у свій бік. І закипала образа, і нуртувала всередині злість. І накривала невпевненість в собі й бажання довести іншим, що він теж хороший, вартий уваги й любові. Може, тому й відмінником став. І краще за всіх навчався, і швидше всіх бігав, і довше всіх міг сидіти під водою.

— То хто мені Грицько? — супить брови й наполегливо питає в матері.

— Брат, — коротко мовить Ганна, не здатна пояснювати деталей. — Це ж добре, Васю, мати брата по батькові. Чи не так? Адже ви друзі, я ж бачу.

— Так, ми товаришуємо, але Грицько надто впертий. Не можу назвати його своїм найкращим другом, — здивований маминою відвертістю бурчить син.

— Найкращих друзів і не має бути багато, — вона намагється відірвати сина від болісної теми. — Принеси-но мені води, сину...

Протягує Василеві цеберку й злегка виштовхує його за двері. Розмову закінчено.

Чи була мудрою й розумною ця жінка, яка так і не отримала вищої освіти, хоч палко про це мріяла? Чи під силу їй було пояснити сину такі складні життєві питання? Звісно, вона розуміла, які важливі вони для нього, й хотіла якось згладити суперечності, примирити Василька з тою гіркою правдою, яка й самій жінці рвала душу. Скільки стійкості, глибокої віри в себе та у правильність своїх вчинків мала згенерувати в собі ця маленька жіночка, коли чула шепотіння односельців за своєю спиною, коли долітали до неї гіркі й образливі слова «гуляща», «одиначка», «дурепа». А потім, далеко згодом, коли до неї все одно залицялися чоловіки, пропонували одруження і навіть хотіли всиновити Василька, всім відмовляла. Наче пороблено їй було тим Андрієм, що вона, проживши до дев'яноста років, берегла вірність своєму коханню.

Ганна простила того вітрогона, зрозуміла його слабкість і відпустила, наче сонечко з долоні, проте коханню зрадити не змогла. Тільки й констатувала згодом: «То не батько, а вітер, прилетів — і полетів, а нам із малим Васею завдав багато болю і клопоту»¹.

Саме так! Вітер, хто ж він ще? Не підлота, не курва, не негідник, а вітер... Таке кохання...

Та коли б не було в житті Ганни і її сина Василя цього вітру, може, не пройшли б їхні душі того складного випробування, яке вирізає болючим різцем найкращі душевні якості: як-то співчуття, милосердя, емпатія та й загалом здатність відчувати глибше й сильніше, ніж відчують звичайні щасливі люди.

А ще усвідомлення справжнього сенсу кохання, яке не залежить від зважених розкладів розуму. Воно або є і залишається з тобою назавжди. Або його немає і воно одразу зникає, тільки-но перестаєш поливати цю квітку.

¹ М. Сом. З матір'ю на самоті. — К.: Смолоскип, 2005. — с. 21.

Завдяки такій мудрій материнській позиції, коли вона уникала давати оцінки, навіть констатуючи правду, в серці сина закарбувався образ матері-мадонни, яка здатна протистояти й злому слову, і злим вітрам, бо її найпереконливіша правота полягає у збереженні життя і любові, попри всю людську злобу, перепони й ганебні слова.

Нехай над її розстріляним коханням «безглуздо реготали солов'ї», а «вузьколобі заброди» називали її сина в колісці «пасинком гріха», байстрям і безбатченком, мати для нього є мадонною, яка виборола своє материнське право зберегти дитя, і то є її подвиг, перед величчю якого син з пошаною схиляє голову.

Не кожній матері її син може зізнатися в тому, що хотів би прожити життя, як вона: «Щоб не тліть, а завжди горить, щоб уміти, як ти, любити, ненавидіть, як ти, уміть»¹.

Чи здатний хтось усвідомити, як важко було цій жінці в тих умовах самій виховувати сина. Оцінити її сміливу жертівність, коли вона замість того, щоб до когось притулитися і заховатися за міцну спину, відмовляла, бо боялась нашкочити власній дитині, помилившись знову. А може, й тому, що все жевріло кохання в серці.

У чіпкій пам'яті сина жертівний образ матері асоціюється з її натрудженими руками, які крутять важкі жорна життя. Він бачив ці жорна своїми очима та навіть пробував крутити їх разом із мамою. У них вдома не було таких. Ходили до сусідів, щоб змолоти трохи борошна на галушки чи хліб. І ті жорна були такі важкі, що мамині руки чорніли від натуги, здувалися жили, ніби мотузки, «каміння клацало зубами в жорнах, жувало жовті зерна на друзки, і сіялось не борошно, а мука... При тьмяному мигтінні каганця жіночі ніжні материнські руки тягли за ручку камінь до кінця». І син благословляє ці материнські руки, які допомогли перемолоти фашистську орду й «крутили жорна у переддень космічної доби»².

Чим старшим ставав Василь, тим більш усвідомленими робилися міркування про життя його батьків. Врешті-решт, він зрозумів і батька, і матір. І зробив свій моральний вибір.

¹ В. Симоненко. Одинокa матір.

² В. Симоненко. Жорна.

«Малюсю, — писав він своїй молодій дружині. — І раджу тобі краще привикати до думки, що будемо жити з матір'ю, а не вигадувати небилиць. Мати в мене одна, і я в неї один. Ти повинна її любити, бо ж мені і тобі зла не багатиме... Ясно, Люсьок?»¹

А про те, що все його життя від початку пов'язане з матір'ю, її постійною увагою, піклуванням, то і казати нічого. Вона супроводжувала кожний його крок, спостерігала, спрямовувала, застерігала, він був її життям. І кожне його досягнення або біда віддавалися в її чутливому материнському серці.

«Пішов Василько до школи у перший клас. Треба було дати йому палички, щоб вчився рахувати. А я дала синові не палички, а велику білу квасолю. Думала, буде йому зручно. Походив мій синок до школи з квасолею днів три, а потім приніс її додому і каже мені:

— Мамо, нате вам квасолю, вона потрібна в борщ, а я й так вмію добре рахувати до ста.

А вмів він не лише читати й рахувати. З малим Василем можна було поговорити, як з дорослим. Він все глибоко розумів, все зважував по дорослому і був цікавим співбесідником»² — занотувала вона. І сама часто говорила так, що Василю хотілося записувати за нею, бо в тих словах прірва народного гумору й весела життєва вдача, попри нелюдські важкі умови існування.

У повоєнне лихоліття, коли працездатних і сильних чоловіків у селі майже не залишилося, а все чоловіче населення — підлітки дванадцяти-п'ятнадцяти років, жінкам доводилося нелегко. Син бачив, як мати важко працювали на жалюгідні трудодні, які оплачувалися «паличкою» в журналі й дорівнювали мізерній щоденній пайці хліба. Хати топили бур'яном і соломою, сушеним гноем. Взимку це означало холод. Що вже казати про голод, він у всі сезони назирці крокував за радянськими людьми.

¹ З листа В. Симоненка до дружини Л. Півторадні.

² Перші кроки. Спогади мами В. Симоненка Ганни Федорівни Щербань / В. Симоненко // Зажинок. — Черкаси, 2011. — С. 430–432.

У сорок сьомому, коли Васильку було дванадцять років, він пішов у шостий клас у Тарандинцях, сусідньому селі, і добре пам'ятає ті важкі часи, коли найсолодшими смаколикami стали молоденька кропива, щавель і листя черемші, схожі на конвалію із запахом часнику. Про штучний червоний голод, звісно, ніхто не говорив тоді. А з гучномовця на стовпі лунали бадьорі радянські пісні, в яких стверджувалося, що немає у світі кращого життя, ніж у країні Рад. Вже тоді малий Василько почав сумніватися у правдивості тих пісень, бо бачив зовсім інше. Перед усім змучену непосильною працею маму, яка після роботи в колгоспі вимушена була сідати за швейну машинку й строчити, строчити, обшиваючи пів села.

Мати була вправною швачкою. Хто б сумнівався у талантах Ганни Шербань, яка з юності виблискувала. Поволі їй пробачили невдале особисте життя, забули, як ображали її малого байстрюка, який і сам себе так називав, і замовляли пошити хто сорочку, хто спідницю або сукню. Вона шила все, окрім хіба що верхнього одягу.

Василь теж ходив у взутті та одєжини, яку змайстрували його дід і мама. Дід — кравець і чоботар, справив Васильку високі аж до коліна ялові чоботи, які ні снігу не набирали, ні воду не пропускали. Але ноги в таких чоботях мерзли безбожно. Повоєнні зими були люті й сніжні. Утім, Василь заняття не пропускав і навіть примудрявся ніколи не запізнюватися на уроки.

Мати, звісно, переймалася тим, як долав її син важку дорогу до школи. Восени ще нічого, а от взимку — біда. І пальтечко у Васі вітром підбите, пошарпане, і чоботи довгих «мандрів» не витримують — босий слід знати. Бувало питає сина:

— Важко тобі, Васильку?

— Та чого там важко? — весело відмовляє. — Доки дійду до школи, то всі уроки повторю, а як вертаюся, то всі пісні переспіваю.

— Пісні? — мати в задумі дивиться на вкрите памороззю вікно.

Електрики в селі немає. У довгі зимові вечори тільки каганцем і рятуються. Він тремтить на столі, за вікнами гуде вітер, темні тіні ховаються по кутах. І хочеться Ганні розігнати

цей морок, чимось повеселити Василька, зігріти, хоч словом, хоч піснею. І вона заводить тихенько свою улюблену «Ой на горі та жінці жнуть».

Василь теж її любить, і підспівує разом із дідом. Адже про козаків, то і про Щербанів, які належать до давнього козацького роду.

Потім мати з задоволенням щось розповідає, займаючи руки шитвом або вишивкою. Василь завжди тримає напоготові купу запитань. Знає, що мама з дідом, наче скрині з багатствами, бережуть під замком різні історії, треба тільки кришку підняти й випустити їх на волю. От він і підіймає:

— А чому вода у нашій Криниці цілюща?

Ганна радісно підводить на сина очі. Вона любить розказувати йому давні Біївські легенди. А Криниця Коцюбинського, як називають знамениту Криницю Параскеви-П'ятниці, що стоїть при березі Удаю, недалеко від їхньої хати, оповита тими легендами, як барвистим листям дикого винограду.

— Оце ти, синку, вчасно спитав. Сьогодні ж четвер, не п'ятниця. За повір'ям, у п'ятницю не можна займатися жіночими роботами: ткацтвом, пранням, шиттям та вишиванням. За порушення жінок карає Параскева-П'ятниця — коле голкою або шпигає веретеном, рубає сокирою чи вдаряє ножом або гребенем по руці, інколи навіть заподіює смерть.

— А до чого тут Криниця? — здивовано пересмикує плечима Василько.

— Колись на тому місці, де збирався ярмарок, на лузі, один чоловік косив траву. Раптом звідкілясь підходить до нього сама «Свята П'ятниця» в образі бідної жінки й питає: «Скажи, будь ласка, дядьку, де б тут мені сісти одпочити?» Косар був не в гуморі й, вказавши на болото, сердито буркнув мандрівниці: «Сідай, коли хоч, отам!» Мандрівниця, подякувавши за пораду, так і зробила: увійшла в болото, сіла й ураз стала невидимою. Зацікавлений її зникненням косар, підійшов до того місця, де щойно сиділа жінка, і побачив, що там з'явилася криниця, хоч до того часу її там ніколи не було¹. І вода в тій криниці цілюща...

¹ Українська етнологія / За ред. В. Борисенко. — К.: Либідь, 2007. — 400 с.

ЗМІСТ

Без батька, та з дідом	3
Одинока матір	13
Школа життя	22
Студентські літа	34
Із Сомиком	45
Люся-Малюся	52
У Черкаських редакціях	70
Шістдесятники	80
Світло Світличного	99
На цвинтарі розстріляних ілюзій.	118
Кожен лакей робить, що йому заманеться	129
Репресії після смерті	142
Щось схоже на епілог...	157